

Substantivul (subcategorizare; categorii flexionare) [The Noun: Subcategories; Inflection Categories]

Mihaela MIRON-FULEA
Universitatea „Ovidius” din Constanța

Abstract: *In the present study, we propose a synthetic characterization of the Romanian noun, by presenting the main subcategories in which the members of this lexical and grammatical class are distributed, according to the oppositions categorematic/ syncategorematic, individualizing/ globalizing, proper/ common, individual/ collective, abstract/ concrete, followed by the presentation of the inflectional features specific to the noun paradigm (gender, number, case, determination).*

Keywords: *noun; categorematic; syncategorematic; countable (noun); massive (noun);*

Substantivul reprezintă o clasă lexico-gramaticală (parte de vorbire sau parte de discurs), care se caracterizează, din punct de vedere semantic, prin faptul că denotă categorii de referenți de tip obiecte sau indivizi. Morfologic, substantivul se caracterizează prin declinare, iar, din punct de vedere sintactic, prin necesitatea actualizării prin intermediul predeterminanților (articole, adjective demonstrative, determinanți posesivi).

Termenul *substantiv* este sinonim cu cel de *nume*, ultimul fiind preferat mai ales în lucrările franceze sau engleze și, de asemenea, este echivalent cu termenul de *nominal*.

Alături de verb, substantivul constituie o parte de discurs fundamentală, a cărei definiție, variabilă de la o lucrare la alta, oscilează între abordările *noționale*¹ și cele *strict formale* (Guțu Romalo 1985, 2005), bazate pe identificarea *contextului diagnostic* sau specific reprezentat de *contextul adjectival demonstrativ* (*acest copil*).

1. SUBCATEGORIZAREA substantivelor

Diversitatea conceptelor subiacente clasei substantivului se traduce prin multiplicarea subcategoriilor sale. Pentru a da seama de principalele restricții combinatorii imputabile substantivelor, se disting următoarele cupluri de subcategorii între care există relații de implicație și de acoperire.

¹ „Substantivul este partea de vorbire flexibilă care denumește obiectul, în sensul larg al acestui termen: ființe, lucruri (concrete), fenomene, acțiuni, stări, însușiri, relații” (Avram 43).

1.1. Substantive CATEGOREMATICE/ Substantive SINCATEGOREMATICE

Responsabil de repartizarea substantivelor în categorematic și sincategorematic este caracterul omogen (stabil) sau eterogen (instabil) al categoriei referențiale presupuse semantic:

Substantivele categorematic sunt predicate nominale care presupun un concept general categorematic. Categorematic, pentru că acest tip de concepte se aplică (sau adună) unor ocurențe individuale care constituie o categorie referențială stabilă. La polul opus, substantivele referențial sincategorematic presupun concepte generale numite sincategorematic, pentru că ele adună ocurențe individuale ce nu formează o categorie stabilă, omogenă. (Kleiber 39)

Omogenitatea categorematicelor rezidă în autonomia existențială a ocurențelor: o ocurență a substantivului *copil* este întotdeauna *un copil*. Dimpotrivă, existența referențelor sincategorematici depinde de existența referențelor categorematici, întrucât „o ocurență a lui *inteligență* poate fi un om, o remarcă sau o acțiune!” (Strawson 110).

Astfel, substantivele sincategorematic trimit la un referent (proprietate/ proces) care nu poate fi conceput independent de un suport/ de participanți: substantivele *picior*, *prefață*, *volan* etc. desemnează părți ale unui alt referent pe care îl implică în mod necesar (*scaun*, *carte*, *mașină* etc), tot astfel cum substantivele *căsătorie*, *divorț*, *descoperire* etc. presupun existența unor actanți.

1.2. Substantive INDIVIDUANTE (numărabile)/ substantive GLOBALIZANTE (nenumărabile, masive)

La rândul lor, substantivele categorematic se împart în individuante (numărabile) sau globalizante (masive), după modul discontinuu sau continuu în care este surprinsă categoria lor referențială (Miron-Fulea 29-31).

Individuantele se aplică unor ocurențe percepute discret, ca indivizi (în sens general filosofic, independent de trăsăturile /± Animat/; /± Uman/ etc.). De aceea, ele vehiculează o presupuziție semantică de existență a unei categorii referențiale concepute ca o clasă nonvidă de referenți.

Globalizantele (sau masivele) trimit la o categorie referențială continuă în care ocurențele sunt percepute global, fără să li se fixeze limite interne și, de aceea, ele nu sunt văzute în exterioritatea lor mutuală, ci într-o liniaritate infinită.

În vreme ce individuantele au un caracter clasificator inerent, globalizantele sunt nonclasificatorii: ele nu grupează referenții într-o clasă, ci într-o categorie stabilă, dar continuă.

Diferențele referențiale intrinsece dintre individuante și globalizante pot fi, însă, neutralizate, prin introducerea, în mecanismul referențial, a cuantificatorilor discreți (articol nehotărât, adjective provenite din numerele cardinale, adjective nehotărâte), care transformă globalizantele de bază în globalizante reificate, ocurente într-o sintagmă nominală individuală.

Însă, chiar dacă, prin apariția cuantificatorilor discontinui, se restrânge categoria referențială la o clasă nonvidă, nu mai este totuși vorba de nivelul itemilor nominali, ci de nivelul sintagmelor nominale.

1.2.1. Manifestarea gramaticală a opoziției dintre numărabile și masive

În vreme ce substantivele numărabile sunt compatibile cu un determinant de tipul morfemelor de determinare (hotărâtă sau nehotărâtă), adjectivul provenit din numerele cardinale, dar sunt incompatibile cu adjectivele nehotărâte partitive *niște, ceva*, substantivele masive au o distribuție inversă: ele nu se combină cu determinanții discreți, dar acceptă cuantificatorii continui.

Avem, pe de-o parte: *doi/ mulți/ câțiva elevi*, însă atunci când cuantificarea se realizează prin *destul/ puțin/ mult/ cât/ atât*, diferența se manifestă prin pluralizare: substantivele numărabile apar exclusiv la plural (*destule/ puține/ multe/ câte/ atâtea trenuri*), iar masivele apar numai la singular (*multă/ destulă/ puțină/ câtă/ atâta carne*), pentru substantivele numărabile. De asemenea, cuantificatorul *un pic de* este compatibil numai cu un substantiv nenumărabil (*un pic de nisip/ cafea/ apă/ zahăr* etc).

1.2.2. Interpretarea pragmasemantică a opoziției numărabil/ masiv

Distribuția diferită a determinantilor corespunde unei diferențe de prezentare, de ambalare referențială, întrucât numărabilele și masivele trimit la entități văzute în două moduri diferite.

Astfel, numele numărabile prezintă entitățile ca aparținând unei clase referențiale de indivizi, de unde și denumirea de substantive sortale care li se atribuie. Printre entitățile numărabile, se disting cele care sunt concepute ca unice (constante individuale) precum *Soare, Pământ, Lună, cer* etc., precum și cele care alcătuiesc colecții (substantivele colective) precum *arhipealeg, pădure, turmă, oaste* etc. Pe de altă parte, ele furnizează, prin ele însele, un principiu care permite decuparea categoriilor referențiale vizate în indivizi particulari. De aceea, se ajunge la următoarea regulă: *Dacă X este o ocurență particulară a unui substantiv numărabil Y, atunci putem afirma că X este un Y* (de exemplu, o ocurență a lui *copil* este *un copil*).

Așadar, numele numărabile trimit la segmente discontinue ale realității (entități discrete, bornate, individuante), pe care le putem număra și care se combină cu toți determinanții indicând cuantificarea; în schimb, numele nenumărabile sau masive prezintă realitatea într-un mod globalizant, ele făcând referire la o realitate continuă, fără limite interne implicate (entități

dense, nebornate, globalizante), motiv pentru care ele nu dispun de un principiu de diviziune în indivizi de același tip. Regula care se poate enunța este următoarea: *Dacă X este o ocurență a unui substantiv masiv Y, atunci ea este niște Y* (de exemplu, o ocurență a lui *apă* este *niște apă*).

Opoziția masiv/ numărabil nu reprezintă un angajament ontologic în favoarea existenței a două tipuri de entități diferite (numărabilele și masivele), ci două tipuri fundamentale de prezentare referențială. În alți termeni, unul și același lucru poate fi ambalat (așadar prezentat) fie într-un mod individualizant, fie într-unul globalizant.

Pentru distingerea numelor masive de cele numărabile, încă din Antichitate (Aristotel), s-a postulat existența a două proprietăți caracteristice, și anume:

1) **Divizibilitate omogenă/ divizibilitate eterogenă**

Numele masive prezintă proprietatea de subansamblu: entitățile ce alcătuiesc structura internă a unui substantiv masiv realizează actul de referință într-o manieră omogenă. De exemplu, orice parte sau subansamblu de *apă* are proprietatea de a fi *niște apă*: un pahar cu apă este tot *niște apă*; o bucată de zahar este *niște zahăr*.

În schimb, numele numărabile operează o referință eterogenă, ele nerăspunzând deloc proprietății de subansamblu, întrucât divizibilitatea pe care o autorizează nu duce la entități de același tip. Astfel, un subansamblu sau o parte a unui substantiv numărabil X de tipul *om/ tren/ vapor* nu mai prezintă proprietatea de a fi *un X*: vagonul unui tren nu este *un tren*, brațul unui om nu este *un om*.

2) **Proprietatea de referință cumulativă (numită și proprietate de uniune)**

Reprezintă opusul proprietății de subansamblu și constă în faptul că nicio limită superioară nu este susceptibilă de a rupe identitatea referențială a masivelor. Astfel, dacă X este un termen masiv (*cafea/ ceai/ zahăr*), atunci întreaga sumă a părților care sunt X este ea însăși X. De aceea, adăugând o parte de N masiv, se va ajunge la un ansamblu care este de tipul *niște N masiv*. De exemplu, un pahar de apă adăugat unui alt pahar de apă are ca rezultat *niște apă*.

3) **Proprietatea schimbării**

La primele două proprietăți se poate adăuga o a treia, cunoscută în filosofie de multă vreme sub denumirea de *Baia lui Heraclit* („Ne putem scărda într-un râu de două ori în aceeași apă?”) sau de *Vaporul lui Tezeu* („Dacă schimbăm toate piesele unui vapor, va rămâne acesta vapor?”). Proprietatea schimbării constă în faptul că o entitate descrisă omogen își pierde identitatea dacă se produce o schimbare a părților sale, în vreme ce o entitate descrisă eterogen își conservă identitatea sub schimbare.

Substantivele numărabile angajează o viziune discontinuă a universului, o înțelegere a realității ca fiind constituită din părți distincte care trimit la o pluralitate a existențelor, așadar la existența itemilor izolabili, discreți. De aceea, ele antrenează o referință eterogenă, o diviziune diferențială asupra realității.

În schimb, substantivele masive creează un univers omogen global, fără nicio scindare internă, realitatea fiind concepută uniform și monoton. Dat fiind că omogenitatea referinței masive implică subpărți identice (în conformitate cu proprietatea de subansamblu) și cumulări identice (în conformitate cu proprietatea referinței cumulative), masivele cer o eterogenitate ontologică prealabilă, o multiplicitate de entități masive supuse unei concepții discriminante primare.

1.2.3. Trecherile de la masiv la numărabil și invers

Posibilitatea ca un substantiv clasat ca masiv sau, dimpotrivă, ca numărabil să apară în sintagme nominale cu trăsătura opusă reprezintă o problemă clasică, pe care Kleiber (79) o va rezolva demonstrând că distincția masiv/ numărabil cunoaște două nivele de aplicare:

- un prim nivel privește substantivul nu încă determinat, așadar un nivel al limbii, unde substantivele constituie o denotație a unei categorii referențiale, iar trăsăturile numărabil/ masiv reprezintă o proprietate lexicală internă dependentă de tipul de referent denotat;
- cel de-al doilea nivel este unul unde opoziția numărabil/ masiv se exercită în cadrul sintagmei nominale, astfel încât determinanții sunt cei care marchează caracterul masiv sau numărabil al sintagmei.

Rezultă că trebuie să distingem între substantivele numărabile de bază și substantive masive de bază (sau intrinsece) și substantivele numărabile ori masive contextuale. Ultimele, deși continuă să prezinte, la nivelul numelui, trăsătura masiv ori numărabil, dependentă de tipul de referent denotat (omogen/ neomogen), constituie— din perspectiva determinantului utilizat— o sintagmă nominală cu trăsătura opusă, însă construită pe substanța primară sau de bază.

De exemplu, secvențele *o sticlă de apă/ o ceașcă de cafea/ un pumn de nisip* reprezintă niște sintagme nominale numărabile, în care substantivele *apă, cafea, nisip* sunt masive de bază sau intrinsec masive; la fel, în secvența *ai dat niște ou pe covor, niște ou* este o sintagmă nominală masivă, în care numele *ou* este un substantiv de bază numărabil.

1.3. Substantive COMUNE/ substantive PROPRII

Substantivele comune denumesc entități fără identitate specifică între celelalte obiecte ale clasei pe care o reprezintă, în timp ce substantivele proprii denumesc entități cu o identitate distinctă pentru locutor. Astfel, deși ambele

tipuri de substantive conțin o *presupoziție de existență a unei clase nonvide, virtuale și deschise de referenți*, numele proprii conțin, în plus, o *presupoziție semantică de unicitate a referenților*, ceea ce se traduce prin faptul că referentul unui nume propriu este întrevăzut mereu ca un *particular*, spre deosebire de referentul unui nume comun, care nu e niciodată conceput astfel. În al doilea rând, numele propriu conține o *presupoziție semantică de denotație prealabilă*, responsabilă de faptul că particularul vizat de un nume propriu este considerat ca fiind deja purtătorul acestui nume grație unui act individual de datare socială (numit act de botez), care ia forma unui act performativ de tipul *eu te numesc /N/(x)*.

Totodată, se constată că numele proprii sunt substantive categorematiche individuante, în vreme ce numele comune cuprind, dincolo de substantivele categorematiche individuante, categorematichele globalizante și substantivele sincategorematiche.

Statutul categorematic al numelor proprii decurge din faptul că ele conțin, ca itemi nominali, o *presupoziție semantică de existență a unei categorii referențiale stabile*, deoarece ea adună ocurențe de același tip: referenții numibili, adică ocurențele predestinate la a li se atribui un nume propriu. Este necesar ca referenții să aibă statutul unor particulari, să fie supuși unui număr mare de predicării și să fie resimțiți ca fiind mereu aceiași, indiferent de proprietățile care-i caracterizează într-un moment sau altul.

Prototipul particularilor numibili este constituit de indivizii umani, urmași de animatele nonumane și de nonanimatele de tipul realităților geografice (așezări umane, forme de relief etc.). Bineînțeles că orice alt particular, în măsura în care devine numibil, va putea face parte din categoria referențială a numelor proprii.

Statutul individuant al numelor proprii rezultă din faptul că ele adună ocurențe percepute în mod discret/ discontinuu, dat fiind că orice particular este un individ unic. Astfel, numele proprii, în opoziție cu numele comune, introduc o constrângere ontologică asupra referenților: ei sunt concepuți ca indivizi unici, așadar ca particulari. Un particular, în același timp în care se deosebește de ceilalți particulari, este resimțit ca fiind identic cu sine, dincolo de eventualele schimbări survenite.

Dacă numele propriu conține o *presupoziție semantică de existență a unei clase nonvide de referenți discontinui* cărora, la rândul lor, le este presupusă semantic unicitatea, numele comune presupun doar existența, nu și unicitatea referenților (Miron-Fulea 29-39).

1.4. Substantive ANIMATE/ substantive nonANIMATE

Această distincție se fundamentează prin recursul la caracterul animat, respectiv nonanimat al referentului substantivului. De exemplu, *câine* este

caracterizat prin trăsăturile /+animat/ /-uman/, *copil* este caracterizat prin trăsăturile /+animat/ /+uman/, *carte* este caracterizat prin trăsătura /-animat/.

1.5. Substantive CONCRETE/ substantive ABSTRACTE

Substantivele concrete trimit la referenți perceptibili prin simțuri, iar cele abstracte cuprind numele de proprietăți (*slăbiciune, curaj*), numele de procese (*construire*), numele de relație (*inferioritate*), toate acestea fiind, în general, derivate din verbe sau adjective.

1.6. Substantive INDIVIDUALE/ substantive COLECTIVE

Spre deosebire de substantivele individuale, substantivele colective au un singular gramatical care desemnează **o colecție, o colectivitate de entități izolare, dar considerate global**, putând fi parafrazate prin „*o mulțime de X*”.

2. FLEXIUNEA substantivelor

Substantivul se caracterizează morfologic prin flexiune în raport cu numărul, cazul și determinarea. Genul, deși intervine prin impunerea selectării anumitor flexive, nu constituie un criteriu de flexiune, întrucât genul apare ca o trăsătură inerentă a substantivului, așadar o trăsătură de dicționar.

2.1. Categoria genului

2.1.1. Pentru clasa substantivului, genul este o categorie nucleară, în sensul că nu constituie un criteriu de flexiune, fiind o trăsătură intrinsecă, determinată în lexic. Însă, chiar dacă genul nu determină variații morfologice la nivelul lexemului nominal, el devine pertinent atât pentru includerea substantivului într-un anumit tip flexionar, cât și la nivelul determinanților acestuia, cărora le guvernează, prin acord, forma flexionară.

Pentru substantiv, spre deosebire de celelalte părți de vorbire care cunosc categoria genului, genul se organizează ternar, și anume: masculin, feminin și neutru, fiecare membru distingându-se prin apelul la un context adjectival diagnostic: (a) *acest N/* (b) *această N/* (c) *acești N/* (d) *aceste N*, unde (a) și (c) sunt contexte specifice masculinului, (b) și (d) sunt contexte specifice femininului, iar (a) și (d) sunt contexte specifice neutruului.

2.1.2. Situații specifice

a) În limba română, există o categorie de substantive organizate în perechi masculin/ feminin, care au o rădăcină comună, diferența de gen fiind marcată prin prezența, pentru unul dintre cei doi membri, a unui sufix lexical, numit *sufix moțional*. Aceste substantive se numesc *substantive mobile* și ele au fie masculinul derivat de la feminin, fie femininul derivat de la masculin (*funcționar/ funcționară, ambasador/ ambasadoare, hangiu/ hangită*).

- b) O altă categorie este reprezentată de substantivele care nu satisfac decât unul dintre cele patru tipuri de contexte, întrucât sunt defectiv fie de singular, fie de plural. Aceste substantive se numesc *arhigenuri* (*lapte, mazăre, ochelari, icre*).
- c) Unele substantive satisfac toate cele patru tipuri de contexte, fiind considerate ca reprezentând *genul comun* (*acest/ această/ acești/ aceste gură-cască*).
- d) O largă categorie de substantive, mai ales neologisme, ezită între două genuri (*rulment-rulmenți-rulmente; tort-tortă/ torțe-torturi*). În limba actuală, se tinde spre extinderea masculinului în detrimentul neutrilor, prin preferința pentru pluralele în „i” (*virusi, robineți, radicali*). Se întâlnește și tendința spre diferențierea semantică sau stilistică a substantivelor care, la origine, formau dublete morfologice (*calcul-calculi, calcul-calcule*).

2.2. Categoria numărului

Numărul reprezintă o proprietate descriptivă în baza căreia, la nivelul discursului, se restrânge, în mod aprioric, extensiunea substantivului, selectându-se referenții capabili de a fi fixați în mod nominal.

În limba română, categoria este structurată binar, prin opoziția gramaticală singular/ plural, corespunzătoare unei distincții conceptuale între singularitatea referențială și pluralitatea referențială, fiind subordonată opoziției mai largi numărabil/ nonnumărabil. Categoria numărului impune, așadar, în flexiunea substantivului, distincția dintre singular și plural, prin care se exprimă opoziția *un obiect/ mai multe obiecte numărabile*. Categoria numărului se realizează prin desinențe și se exprimă solidar categoriei cazului (*masă/ mese*) sau categoriei determinării (*masa/ mesele*).

Prin raportare la categoria numărului, se disting următoarele tipuri speciale de substantive:

2.2.1. Substantivele *singularia tantum*, adică substantive defectiv de plural (ele nu satisfac decât contextele de singular): *făină, lapte, curaj, entuziasm* etc.

2.2.2. Substantivele *pluralia tantum*, defectiv de singular: *ochelari, moaște, zori, icre* etc.

2.2.3. Substantivele *invariabile* sunt substantivele care satisfac atât contextele de singular, cât și de plural, rămânând, în ambele contexte, cu aceeași formă: *acest pui/ acești pui*.

2.2.4. Substantivele care prezintă, pentru unul dintre numere, *variația liberă* a două forme, fie ca urmare a tendinței de evoluție a claselor de declinare (*roate/ roți; boale/ boli; lipse/ lipsuri*) și de diferențiere lexicală a formelor (*elemente/ elemente; bande/benzi*), fie ca efect al insuficienței adaptării a neologismelor (*basc/ bască*).

2.3. Categoria cazului

Cazul este o categorie care, într-o formă sau alta, se manifestă în cele mai multe limbi, fiind abordat din diverse perspective (morfologică, sintactică, semantică, logică, funcțional-cognitivă, filosofică), astfel încât concepția despre caz variază foarte mult de la o teorie la alta și de la o epocă la alta.

Apărut în gramaticile antice drept o categorie formală (flexionară), cazul este abordat astăzi, din nou, din perspectivă preponderent formală (sintactică). Importanța categoriei gramaticale a cazului apare și în implicațiile sale de la nivel morfologic și sintactic, în măsura în care, pe de o parte, cazul este o categorie relațională, realizată prin variația flexionară a cuvintelor, iar, pe de altă parte, funcțiile sintactice se realizează prin forme cazuale.

Gramaticile actuale se bazează, în linii generale, pe tendința europeană a teoriei gramaticale, ale cărei începuturi se situează în antichitatea greacă (sec.V-IV î.e.n.). În Europa, primele intuiții teoretice asupra limbajului și, în particular, asupra cazului au apărut în reflecțiile filosofilor antici greci. Ele se referă la materialul factual oferit de limba greacă. De altfel, grecii au introdus în filologie și au definit pentru prima dată unele concepte gramaticale, fundamentale până astăzi, precum parte de vorbire, nume, verb, caz. În gândirea dihotomică a filosofilor greci se află începutul unor disocieri teoretice esențiale pentru problema cazului, precizate în epocile următoare, așa cum e distincția majoră dintre semnificant (expresie, formă) și semnificat (conținut, sens).

Cazul a fost numit de greci *tôsis* (cu sensul de „cădere, deviere”). Delimitarea conceptului de caz începe la Aristotel (sec. IV î.e.n.), care utilizează termenul *tôsis* într-un sens larg gramatical, perspectiva sa asupra limbajului fiind proprie logicii și retoricii. La Aristotel, termenul *tôsis* nu este asociat constant cu un anumit tip de deviere (a se citi *variație*) morfologică, ci desemnează, în general, modificările cuvintelor în flexiune și în derivare.

Cazul s-a constituit ca o categorie flexionară în gândirea stoicilor (sec. IV î.e.n.). Aceștia au alcătuit primele lucrări având caracter filologic, dedicate exclusiv limbajului, dar care nu s-au păstrat, însă, din diverse referiri ulterioare, se cunoaște contribuția esențială a stoicilor de a fi dat categoriei cazului delimitarea ei modernă, prin restrângerea la flexiunea numelui. Flexiunea cazuală devine astfel definitorie pentru tipul flexionar nominal, diferit net de cel verbal (grecescul *rhema* „predicat/ verb”). Cazul ajunge, în acest fel, să fie utilizat, pentru prima dată, în studiul filologic, ca un concept formal. Zenon, fondatorul Școlii Stoice, a stabilit un inventar de cinci cazuri pentru limba greacă: N(ominativ), Ac(uzativ), G(enitiv), D(ativ), V(ocativ).

Între acestea, forma-tip, numită și formă de bază sau *cazul drept*, este nominativul, care se opune celorlalte forme, numite *cazuri oblice*. Comentatorii preiau observația peripateticienilor (stoicilor) că forma-tip, așa dar N(ominativul), nu este un caz, în sensul propriu al termenului (adică o

deviere), ci este reperul în raport de care se situează cazurile (devierile, formele modificate în flexiune)

Dacă grecii antici au meritul de a fi creat conceptul de caz, precizându-l ulterior prin delimitări teoretice succesive (cazul a evoluat astfel spre o categorie gramaticală, impunându-se ca un concept morfologic și sintactic, așadar relațional), latinii au tradus termenii utilizați în gramatica greacă, punând astfel bazele terminologiei gramaticale europene. Termenul grec *tôsis* (cu sensul de „cădere, deviere”, care desemnează atât categoria cazului, cât în fiecare caz în parte) este redat, în latină, prin corespondentul *casus*.

În limba română, categoria cazului înglobează cinci valori distincte: N, Ac, G, D, V, fiecare membru distingându-se printr-o formă gramaticală (numită și categorizator), printr-o relație (de vecinătate și de structură) și printr-o anumită valoare (rol tematic).

Categorie de tip relațional, cazul marchează relațiile sintactice de guvernare (dependență) și are o manifestare sintagmatică, spre deosebire de gen și de număr, care au o manifestare paradigmatică. Delimitarea cazurilor se realizează prin apelul la flexiunea pronominală, dat fiind că, în flexiunea substantivală, există, încă din româna comună, cel puțin omonimiile N=Ac și G=D.

În lingvistica românească, categoria cazului a cunoscut diverse moduri de abordare:

a) Abordarea semantică tradițională

Iorgu Iordan definește cazul ca „o categorie gramaticală corespunzătoare raportului dintre obiecte (ființe și lucruri) unele față de altele sau dintre obiecte și acțiuni” (Iordan 252).

b) Abordarea morfologică preia interpretarea anterioară a cazului ca sens morfologic în care se reflectă raporturi.

Astfel, Alexandru Toșa conferă următoarele definiții fiecărui caz: Nominativul este „*sensul morfologic în care se reflectă raportul efectuării unei acțiuni de către un obiect*”; Acuzativul este „*sensul morfologic în care se reflectă raportul transmiterii unei acțiuni către un obiect*”; Genitivul este „*sensul morfologic în care se reflectă raportul posesiei unui obiect de către alt obiect*”; Dativul este „*sensul morfologic în care se reflectă raportul atribuirii unui obiect altui obiect*”; Vocativul este „*sensul morfologic în care se reflectă raportul de adresare a unei persoane către o altă persoană sau către un obiect personificat*” (Toșa 174).

c) Abordarea structural-sintactică

Paula Diaconescu caracterizează cazul din perspectiva unor invariante semantice, de tipul /reflectare/ /orientare/ /selectare/, și anume: Nominativul= {/-reflectare/ /-orientare/ /-selectare/}; Acuzativul= {/+reflectare/ /-orientare/ /-selectare/}; Genitivul= {/-reflectare/ /-orientare/ /+selectare/}; Dativul= { /-reflectare/ /+orientare/ /-selectare/}” (Diaconescu 27).

Valeria Guțu Romalo (1985) optează pentru o definiție a cazurilor din perspectiva relațiilor sintactice: Nominativul= {/+ dependență/ /- subordonare/}; Acuzativul= {/+ dependență/ /+ subordonare/ /+ verbal/ /- adjectival/}; Genitivul= {/+ dependență/ /+subordonare/ /-verbal/ /- adjectival/}; Dativul= {/+ dependență/ /+ subordonare/ /+ verbal/ /+adjectival/}; Vocativul= {/- dependență/} (Guțu-Romalo 119-123).

2.3.1. Cazul nominativ

Nominativul (< lat. *nomen* = „nume, cel care numește”) este cazul cu autonomia cea mai mare, reprezentând un etalon, prin raportare la care celelalte cazuri apar ca deviate.

Paula Diaconescu (1970) atrage atenția asupra relativității în care trebuie înțeleasă această independență, și anume: nominativul este un caz impus prin recțiune de către centrul verbal, dar el însuși nu e subordonat niciunui alt caz, ci are rolul, împreună cu predicatul, de a concentra comunicarea într-un nucleu esențial (Diaconescu 271-272).

Substantivele la N(ominativ), caz impus prin reacțiune de verbul centru, se află în două tipuri fundamentale de relații sintactice, și anume:

- relația de *interdependență* – numele actualizând poziția sintactică de *subiect*;
- relația de *dublă dependență* – numele actualizând poziția sintactică de *nume predicativ*, respectiv de *element predicativ suplimentar*.

Exemple:

- *Copilul*_{subiect} *plânge*.
- *El este* *doctor*_{nume predicativ}.
- *Maria se crede* *doctor*_{element predicativ suplimentar}.

2.3.2. Cazul acuzativ

Acuzativul (< lat. *Accusativus* = „ceea ce este acuzat”) este un caz dependent și subordonat, fiind impus prin recțiune de un verb tranzitiv (L-*am zărit* pe Ion), de o interjecție (*Uite-l* pe Ion) sau de o prepoziție/ locuțiune prepozițională (*A scris* cu *stiloul*/ *În afară de mere, nu a luat altceva*).

În limba română, formele de acuzativ sunt omonime cu cele de nominativ, însă deosebirea dintre cele două cazuri se manifestă la nivelul tipului de relație sintactică, și anume: nominativului îi este caracteristică relația de interdependență, în vreme ce acuzativul este, în mod tipic, cazul obiectului direct, aflat în relație de dependență unilaterală față de regentul verbal.

Substantivul în acuzativ, aflat în *dependență unilaterală față de un verb tranzitiv*, ocupă poziția sintactică de *obiect direct*: *Am văzut* *filmul*.

Atunci când substantivului i se atribuie acuzativul prin *regimul cazual al unei prepoziții sau locuțiuni prepoziționale*, el este implicat:

- a) fie într-o *relație de dependență unilaterală*, având poziția sintactică de:

- *atribut*, dacă regentul său este un nominal (*Caiet de teme*);
 - *complement prepozițional* (*Se gândește la copil*); *circumstanțial* (*Stau lângă geam*); *complement de agent* (*Rochia e făcută de (către) mătușa*) – dacă regentul este verbal.
- b) fie într-o *relație de dependență complexă*, substantivul actualizând poziția sintactică de *circumstanțial sociativ* (*Eu am plecat cu Andrei*), *circumstanțial opozițional* (*În loc de prieteni, și-a făcut dușmani*), *circumstanțial cumulativ* (*În afară de creioane, a cumpărat și caiete*), *circumstanțial de excepție* (*În afară de mama, nu m-am gândit la nimeni*);
- c) fie într-o *relație de dublă dependență*, substantivul având poziția sintactică de *nume predicativ* (*Rochia este de mătase*) ori de *element predicativ suplimentar* (*S-a dat drept doctor*).

Situații specifice

- Cazul acuzativ poate fi impus prin recțiune și de către interjecția predicativă *uite* (*Uite-l pe Ion*).
- Ca marcă a acuzativului obiect direct apare „prepoziția” *pe*, care devine *morfem de caz* și care cumulează mai multe funcții, și anume: morfosintactic, marchează obiectul direct în acuzativ; pragmatic, marchează individualitatea, iar semantico-referențial, marchează clasa animatelor. Pană Dindelegan (1992; 2003; 2020) explică apariția mărcii analitice *pe* ca efect al acțiunii a trei tendințe specifice limbii române: marcarea analitică a funcțiilor sintactice, marcarea suplimentară a determinării, marcarea gramaticală a antroponimelor.

2.3.3. Cazul genitiv

Genitivul (< lat. *genitum* = „a naște, a produce”) este un caz dependent, impus substantivului prin recțiune de:

- un *regent nominal*, față de care se află în relație de *dependență unilaterală*, substantivul ocupând funcția sintactică de *atribut* (*caietul băiatului*);
- un *regent adjectival*, față de care se afla în relație de *dependență unilaterală*, ocupând funcția sintactică de *complement indirect* (*Echipa deținătoare a trofeului*);
- o *prepoziție/ locuțiune prepozițională*, având:
 - fie un *regent nominal*, față de care se află în relație de *dependență unilaterală*, ocupând poziția sintactică de *atribut* (*O luptă împotriva corupției*);
 - fie un *regent verbal*, față de care se află în:
 - relație de *dependență unilaterală*, având poziția sintactică de *complement prepozițional* (*A luptat împotriva corupției*);

- relație de *dependență complexă*, având poziția sintactică de *circumstanțial cumulativ* (În afara merelor a luat și pere), de *circumstanțial excepție* (În afara merelor, nu a mai luat altceva);
- fie atât de un regent nominal, cât și de unul verbal, intrând în relație de *dublă dependență* față de aceștia și ocupând funcția sintactică de *nume predicativ* (*El este împotriva violenței*) sau de *element predicativ suplimentar* (*El se credea deasupra legii*).

2.3.4. Cazul dativ

Dativul (< lat. *dativus* < *do, dare* = „a da”) este un caz dependent, impus prin regim substantivului de către un regent verbal, adjectival, adverbial, substantival sau de către o prepoziție (*grație, datorită, mulțumită, conform, potrivit, contrar*). De asemenea, calitatea de regent poate fi îndeplinită și de o interjecție predicativă (*Bravo eroilor!*). Față de centru, substantivul în dativ se află:

- în relație de *dependență unilaterală*, având poziția sintactică de *atribut* (*decernarea de premii sportivilor*), *complement indirect* (*climat favorabil creației*);
- în relație de *dublă dependență*, dacă substantivul primește cazul dativ prin reacțiunea casuală a unei prepoziții, acesta ocupând poziția sintactică de *nume predicativ* (*Rezultatele au fost conform așteptărilor*) sau de *element predicativ suplimentar* (*L-au declarat conform regulamentului*).

2.3.5. Cazul vocativ

Vocativul (< lat. *vocativus* < *voco, vocare* = „a chema”) este un caz nondependent, cu utilizare specială, caracterizat, din punct de vedere sintactic, prin neincluderea în organizarea enunțului, iar, din punct de vedere funcțional, prin rolul de caz al adresării, orientând comunicarea spre interlocutor. Din acest motiv, vocativul este marcat prin intonație, ca unitate suprasegmentală (*Ioane, grăbește-te!*).

2.4. Categoria determinării

Spre deosebire de gramaticile tradiționale, unde articolele hotărâte enclitice (*-a, -(u)l, -le*) și articolele nehotărâte (*un, o, niște*) erau tratate, alături de articolul hotărât proclitic (*lui*), de articolele demonstrativ-adjectivale (*cel, cea, cei, cele*) și de articolele posesiv-genitivale (*al, a, ai, ale*) ca membri ai părții de vorbire cunoscute sub denumirea de *articol*, în lingvistica actuală, dată fiind absența autonomiei lexicale, acestea sunt tratate ca morfeme gramaticale ale categoriei determinării, categorie lingvistică specifică substantivului. De asemenea, se demonstrează că forma *lui* din secvențele de tipul *lui vodă, lui Carmen, lui Ion* nu este un articol hotărât, ci un morfem analitic de caz G(enitiv), iar formele *al, a, ai, ale*, precum și formele *cel, cea, cei, cele*, atunci când apar în prezența

unui centru nominal pe care îl reiau anaforic, nu sunt articole, ci sunt pronume semiindependente (*Caietul tău e aici, al meu/ al colegului este pe catedră; Balonul verde s-a spart, cel roșu a rezistat*).

Faptul că opozițiile de determinare se organizează într-un sistem restrâns, în cadrul căruia elementele *-a*, *-(u)l*, *-le* și *un, o, niște* ocupă un loc deosebit de important, a dus la consolidarea articolului ca mijloc de exprimare a categoriei determinării, tot astfel cum, de exemplu, desinențele *-a*, *-e*, *-u* și *-i*, *-e*, *-uri* servesc ca expresie a categoriei de număr.

Categoria determinării se structurează ternar, în baza următoarelor opoziții de determinare, realizate prin afixele/ morfemele determinării: nedeterminat/ determinat nehotărât/ determinat hotărât. Valoarea de determinat nehotărât își găsește expresia în afixele proclitice mobile (*un, o, niște*), pe când valorii de determinat hotărât îi corespund afixe enclitice (*a*, *-(u)l*, *-le*): *copil/ un copil/ copilul*.

Prezența morfemelor de determinare în grupul nominal are rolul pragmasemantic de a restrânge domeniul de cuantificare al substantivului.

Bibliografie

- Avram, Mioara. *Gramatica pentru toți*. București: Editura Academiei RSR, 1986.
- Diaconescu, Paula. „Le système casuel du roumain”. *Cahiers de linguistique théorique et appliquée I* (1962): 27-37.
- Diaconescu, Paula. *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*. București: Editura Academiei RSR, 1970.
- Guțu Romalo, Valeria. „Substantivul”. *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*. Coord. Ion Coteanu. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Guțu Romalo, Valeria (coordonator). *Gramatica limbii române (GALR)*. București: Editura Academiei Române, 2005.
- Iordan, Iorgu. *Limba română contemporană. Manual pentru Instituțiile de Învățământ Superior*. București: Editura Academiei RSR, 1954.
- Kleiber, Georges. *Problèmes de référence: descriptions définies et noms propres*. Paris: Klincksieck, 1981.
- Miron-Fulea, Mihaela. *Numele proprii. Interfața semantică-sintaxă*. București: Editura Universității din București, 2005.
- Pană Dindelegan, Gabriela. *Teorie și analiză gramaticală*. București: Editura Coresi, 1992.
- Pană Dindelegan, Gabriela. *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*. București: Editura Humanitas Educational, 2003.

- Până Dindelegan, Gabriela (coordonator). *Dicționar de interpretări gramaticale: cuvinte mici, dificultăți mari*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2020.
- Strawson, P.F. „Référence identifiante et valeurs de vérité”. *Etudes de logique et de linguistique*. Paris: Seuil, 1977: 91-113.
- Toșa, Alexandru. *Elemente de morfologie*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.